

УДК 343.9

DOI 10.33244/2521-1196.16.2021.169-176

О. В. Кузьменко,
канд. юрид. наук, доцент,
Університет ДФС України
e-mail: el.v.linnik@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6117-523X

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті аналізується методика розслідування кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Кримінального кодексу України. Зазначено, що у більшій частині аналізованих кримінальних проваджень досудове розслідування не доходить до свого логічного завершення, а тому є актуальним питання удосконалення методики розслідування військових кримінальних правопорушень. Крім того, окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень базуються на їх криміналістичній характеристиці. Саме знання слідчим таких її елементів, як спосіб вчинення і приховування кримінального правопорушення та його слідова картина, дозволить висунути відповідні слідчі версії, визначить напрям роботи, а також окреслить коло причетних осіб.

Проаналізовано, що на методика розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, особливо дезертирства, суттєвий вплив мають способи, до яких вдається винний, щоб сховатися від органів, які ведуть його розшук. Наведено авторське розуміння обставин, обов'язкових для встановлення на початковому етапі розслідування військових кримінальних правопорушень, а саме: 1) яке військове кримінальне правопорушення вчинено, де, коли і як; 2) мотив і мета вчинення військового кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої військовим кримінальним правопорушенням; 4) обставини, що сприяли вчиненню військового кримінального правопорушення; 5) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого), обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; 6) обставини, що характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого).

Зазначено, що під час планування окремих слідчих (розушукових) дій слідчий зобов'язаний передбачати найбільш ефективні умови для їх проведення. А у слідчій ситуації, що ускладнена умовами воєнного стану або бойової обстановки, доцільним буде виконання окремих слідчих (розушукових) дій безпосередньо в тій військовій частині, у якій зафіксовано кримінальне правопорушення або перебуває на службі підозрюваний (обвинувачений). Крім того, звернено увагу на проблему проведення слідчих дій, зокрема першочергових допитів та оглядів, у такому випадку, коли військовослужбовці, що вчинили кримінальне правопорушення, у складі окремого підрозділу чи військової частини під час перебування на навчаннях чи при виконанні бойових завдань вчинили ці правопорушення, тобто на місці тимчасової дислокації в іншій області чи взагалі в іншому регіоні країни, зокрема,

і зоні проведення бойових дій. Запропоновано надати органу досудового розслідування повноваження щодо можливості тимчасової зміни місця служби військовослужбовців.

Окреслено, що однією з особливостей розслідування військових кримінальних правопорушень є те, що під час доказування доводиться допитувати начальників та їхніх підлеглих, старших і молодших. Це накладає на слідчого обов'язок суворого дотримання під час розслідування воїнського такту, щоб не завдати шкоди військовій дисципліні у військовій частині, підрозділі, не підірвати авторитет командира і начальника.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, методика розслідування, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, слідчі ситуації.

Метою статті є визначити особливості методики розслідування військових кримінальних правопорушень.

Постановка проблеми. Відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення в Україні за 2019 рік було зафіксовано 3 616 військових кримінальних правопорушень, за 2020 рік – 4 055, а за період із січня по жовтень 2021 року – 2 438. Однак направлено до суду з них лише 1 544 (2019 рік), 1 165 (2020 рік) та 825 (поточний рік) кримінальних правопорушень, а закрито 326 (2019 рік), 435 (2020 рік) та 185 (поточний рік) кримінальних правопорушень¹. Ці показники статистики вказують на те, що у більшій частині зазначених кримінальних проваджень досудове розслідування не доходить до свого логічного завершення. А тому є актуальним питання удосконалення методики розслідування військових кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку зі збройним конфліктом на Сході України науковці почали багато уваги приділяти питанню досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень. Зокрема, різні аспекти зазначеної діяльності висвітлені у працях В. В. Давиденко, М. І. Карпенко, М. З. Луців та інших. Проте, проблематика методики розслідування військових кримінальних правопорушень потребує постійного дослідження та вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 401 Кримінального кодексу (далі – КК) України військовими кримінальними правопорушеннями визнаються кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [1].

Окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень базуються на їх криміналістичній характеристиці. Саме знання слідчим таких її елементів, як спосіб вчинення і приховування кримінального правопорушення та його слідова картина, дозволить висунути відповідні слідчі версії, визначить напрям роботи, а також окреслить коло причетних осіб.

Отже, як цілком слушно зазначає М. І. Карпенко, «спосіб вчинення і приховування злочину – це база для побудови слідчих версій і планування досудового розслідування в кримінальному провадженні. Встановлення точного часу і місця вчинення злочину надає слідчому можливості цілеспрямовано вести пошук слідів на місці події, організувати розшук злочинця, виявити необхідних свідків, перевірити алібі підозрюваного, оцінити всю сукупність доказів. Знаючи типове для військових кримінальних правопорушень

¹ Статистичні дані Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>

характеристику особи злочинця, маючи конкретні дані про спосіб, місце, час та інші обставини вчинення злочину, слідчий отримує можливість висунути обґрунтовані версії щодо учасників злочину, мотивів та цілей їхньої протиправної поведінки. Велику допомогу слідчому в цій аналітичній роботі надають криміналістичні ознаки, носіями яких можуть бути підозрювані особи» [2, с. 79].

Проте в цій категорії є кримінальні правопорушення, які характеризуються певними особливостями окремих елементів криміналістичної характеристики, що призводить до своєрідної методики розслідування. Так, наприклад, під час розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) слідчому від самого початку відома особа, яка самовільно залишила розташування військової частини або місце служби. Тому найтипівішими на початку розслідування є слідчі ситуації, що визначаються тією обставиною, чи затримано військовослужбовця, чи його місцезнаходження ще не встановлено. Також може скластися ситуація, коли взагалі не можна з повною визначеністю сказати: чи живий військовослужбовець, якого розшукують, чи він загинув за невідомих обставин.

Крім того, на методику розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, особливо дезертирства, суттєвий вплив мають способи, до яких вдається винний, щоб сховатися від органів, які ведуть його розшук [3, с. 96].

На нашу думку, варто також погодитись з В. В. Давиденком, що «версіювання в умовах бойових дій чи військового конфлікту повинно здійснюватися з урахуванням реальних причин та обставин, за яких військовослужбовець може бути відсутній у військовій частині чи за місцем служби, а саме: 1) відсутність військовослужбовця зумовлена його загибеллю під час бою, від випадкової кулі, мінометно-артилерійського обстрілу чи бомбо-штормової атаки, зокрема труп не знайдено, знищено або відбулися його зміни, що виключають ідентифікацію. Осередко доцільно розглядати й можливість залишення трупа військовослужбовця на полі бою під час відступу військ, якого потім поховали противник чи місцеві цивільні особи; відсутність військовослужбовця внаслідок його поранення, контузії та евакуації з поля бою, окрема його потрапляння в непритомному стані до медико-санітарних служб інших військових частин, потрапляння на лікування до цивільних медичних закладів чи до окремих цивільних осіб; 2) відсутність військовослужбовця у військовій частині зумовлена його потраплянням під час бою чи відступу до іншої військової частини або партизанського табору; 3) військовослужбовця захоплено в полон; 4) військовослужбовець відстав від свого підрозділу чи військової частини під час маршру, передислокації, військового ешелону тощо; 5) розшукуваний військовослужбовець дезертирував у тил або на територію, захоплену ворогом; 6) розшукуваний військовослужбовець зрадив Батьківщині та перейшов на бік ворога» [4, с. 152–153].

Що стосується незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, то типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування будуть: «1) військовослужбовця затримано на місці злочину, вилучено речові докази, наявними є свідки та матеріальна доказова інформація; 2) військовослужбовця встановлено й затримано після здійснення протиправних дій, наявні свідки та матеріальна доказова інформація; 3) наявний факт викрадення зброї, бойових припасів чи вибухових речовин, особу злочинця не встановлено, свідки відсутні, наявна матеріальна доказова інформація; 4) військовослужбовця, який вчинив кримінальне

правопорушення, встановлено, наявні сліди злочину, але підозрюваний переховується від слідства та суду» [5, с. 85].

Отже, можна зробити висновок, що слідчі ситуації на початковому етапі розслідування окремих військових кримінальних правопорушень хоча і мають різне спрямування, однак їх об'єднує загальне коло обставин, обов'язкове для встановлення. До них можна віднести:

- 1) яке військове кримінальне правопорушення вчинено, де, коли і як;
- 2) мотив і мета вчинення військового кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої військовим кримінальним правопорушенням;
- 4) обставини, що сприяли вчиненню військового кримінального правопорушення;
- 5) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого), обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;
- 6) обставини, що характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого).

Як слушно зазначає М. І. Карпенко, методика розслідування військових кримінальних правопорушень у початковий період «залежить перш за все від того, затримано підозрюваного чи його місцезнаходження невідоме. В тих випадках, коли правопорушник перебуває у військовій частині або на гауптвахті Служби правопорядку, основні зусилля спрямовуються на уточнення часу його самовільного перебування за межами військової частини і цілі, які він переслідував, залишаючи військову частину. В ситуації, коли його місцезнаходження невідомо і, відповідно, можна вибудовувати лише передбачення про те, де він перебуває і з якою метою зник, першочерговим завданням є встановлення місцезнаходження розшукуваного і термінове його затримання» [3, с. 98].

На нашу думку, під час планування окремих слідчих (розшукових) дій слідчий зобов'язаний передбачати найбільш ефективні умови для їх проведення. А у слідчій ситуації, що ускладнена умовами воєнного стану або бойової обстановки, доцільним буде виконання окремих слідчих (розшукових) дій безпосередньо в тій військовій частині, у якій зафіксовано кримінальне правопорушення або перебуває на службі підозрюваний (обвинувачений).

Найбільш важливим джерелом інформації про подію, що сталася, є огляд місця події, адже, відповідно до ч. 1 ст. 237 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [6].

Цілком слушною є думка В. В. Давиденка, що «специфічних особливостей набуватиме тактика слідчого огляду під час розслідування військових кримінальних правопорушень за складних умов бойових дій, військових навчань, пішої чи механізованої передислокації військ, перебування підрозділів в оперативних районах розгортання та маневрування. Зазначені обставини є характерними для швидкої зміни оперативної, слідчої ситуації, та вимагатимуть від осіб слідчо-оперативної групи мобільності, майстерності та вміння швидко й ефективно реагувати на всі зміни слідчої ситуації».

Крім того, таких ускладнених обставин ефективному проведенню розшуку військовослужбовця за гарячими слідами, ефективності пошуку сприятиме суб'єктивний спосіб огляду місця події та вибірковий слідчий огляд, тобто огляд за ситуаційними вузлами з першочерговим дослідженням тих ділянок місця події, на яких, на думку

слідчого, можуть бути зосереджені сліди й інші об'єкти, найбільш важливі для швидкого розшуку злочинця та розкриття кримінального правопорушення. У разі виявлення схованок, що облаштував злочинець, поблизу їх доцільно організувати засідку з метою подальшого затримання злочинця [4, с. 154].

Окремо варто звернути увагу на проблему проведення слідчих дій, зокрема першочергових допитів та оглядів, у такому випадку, коли військовослужбовці, що вчинили кримінальне правопорушення, у складі окремого підрозділу чи військової частини під час перебування на навчаннях чи при виконанні бойових завдань вчинили ці правопорушення, тобто на місці тимчасової дислокації в іншій області чи взагалі в іншому регіоні країни, зокрема, і зоні проведення бойових дій. Також ще однією проблемою, яка виникає перед проведенням слідчих дій за участю свідків і яка особливо актуально постала впродовж останніх кількох років під час залучення військовослужбовців до слідчих дій, є відрядження їх у район виконання бойового завдання. Таке відрядження часто не дозволяє вчасно провести всі необхідні першочергові слідчі дії та виконати їх у подальшому у максимально стислі терміни, оскільки під час вибуття в район виконання бойового завдання інформація про місцезнаходження військовослужбовців (свідків) та підрозділу, де вони проходять військову службу, може бути з обмеженим доступом та такою, яка не підлягає розголошенню. З урахуванням викладеного, досить важливим буде наділення слідчого чи прокурора повноваженнями щодо можливості тимчасово відтермінувати рішення про відрядження військовослужбовців з місця служби чи можливість на короткий термін з урахуванням завдань, складу сил і засобів підрозділу та недопущення зриву виконання завдань повертати військовослужбовців до органу досудового розслідування для проведення невідкладних слідчих дій. Іншим прийнятним варіантом для виходу з такої ситуації є передбачення законодавчої можливості перед вибуттям свідків у зону проведення бойових дій проведення їх допиту слідчим суддею в судовому засіданні під час досудового розслідування, що дозволить у подальшому використовувати такий допит, як доказ [7, с. 148].

Крім того, деякі науковці зазначають, що однією з особливостей розслідування військових кримінальних правопорушень є те, що під час доказування доводиться допитувати начальників та їхніх підлеглих, старших і молодших. Це накладає на слідчого обов'язок суворого дотримання під час розслідування воїнського такту, щоб не завдати шкоди військовій дисципліні у військовій частині, підрозділі, не підірвати авторитет командира і начальника [2, с. 81].

Також, на нашу думку, варто погодитися з М. З. Луців, що «досить важливим при проведенні досудового розслідування кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби є проведення огляду або огляду житла чи іншого володіння особи. Саме проведення таких слідчих дій дозволить встановити фактичне місцезнаходження правопорушника. Проблемним є проведення огляду та огляду, зокрема, отримання дозволу на їх проведення, у разі, якщо місце проживання чи інше володіння військовослужбовця документально не відображено або такий військовослужбовець переховується чи може переховуватися у знайомих або родичів. Істотні складнощі на практиці виникають і при проведенні огляду чи огляду його особистих речей, які перебувають на території військової частини, оскільки в органу досудового розслідування немає доказів конкретного місця знаходження таких речей в обґрунтування клопотання, а також відсутня можливість у конкретному підтвердженні місця проведення огляду чи огляду житла чи іншого володіння особи.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку проходження служби, особливо при розслідуванні ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, досить часто виникає необхідність проведення слідчих експериментів з метою перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Сутність цієї слідчої дії полягає в тому, що його проведення дозволить за участі безпосередніх свідків правопорушення чи підозрюваних максимально точно відтворити обстановку правопорушення та визначити спосіб його вчинення» [7, с. 149].

Висновки. Методика розслідування військових кримінальних правопорушень має ряд особливостей, що пов'язані з деякими об'єктивними факторами. Насамперед з тим, що наявний спеціальний суб'єкт вчинення такої категорії злочинів – військовослужбовець. Більшість слідчих (розшукових) дій має бути проведена у відокремлених (іноді – віддалених) військових частинах, що буде впливати на їх оперативність. Крім того, в багатьох випадках правопорушники, свідки і потерпілі служать в одному підрозділі, що досить часто негативно впливає на об'єктивність здобутих доказів. На підставі вищезазначеного доцільно надати органу досудового розслідування повноваження щодо можливості тимчасової зміни місця служби військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2833> (дата звернення: 15.10.2021).
2. Карпенко М. І. Розслідування військових злочинів – одна з форм боротьби за зміцнення військової дисципліни і правопорядку у військових формуваннях України. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 78–83.
3. Карпенко М. І. Самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство: методика розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 407, 408 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2013. № 11. С. 90–111.
4. Давиденко В. В. Особливості розслідування самовільного залишення військової частини в умовах бойових дій чи військового конфлікту. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 149–160.
5. Береза Ю. М., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 155 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.10.2021).
7. Луців М. З. Досудове розслідування злочинів проти встановленого порядку проходження військової служби: особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 58(2). С. 145–150.

REFERENCES

1. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Karpenko M. I. Rozsliduvannia viiskovykh zlochyniv – odna z form borotby za zmitsnennia viiskovoi dystsyplyny i pravoporiadku u viiskovykh formuvanniakh Ukrainy. *Yurydychna nauka*. 2013. № 6. S. 78–83.
3. Karpenko M. I. Samovilne zalysnennia viiskovoi chastyny abo mistsia sluzhby, dezertyrstvo: metodyka rozsliduvannia zlochyniv, predbachenykh st.st. 407, 408 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Yurydychna nauka*. 2013. № 11. S. 90–111.
4. Davydenko V. V. Osoblyvosti rozsliduvannia samovilnoho zalysnennia viiskovoi chastyny v umovakh boiovykh dii chy viiskovoho konfliktu. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2014. № 4. S. 149–160.
5. Bereza Yu. M., Chaplynskyi K. O. Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannia nezakonnoho zavolodinnia viiskovosluzhbovtsem zbroieiu, boiovymy pryipasamy ta vybukhovymy rechovynamy: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2018. 155 s.
6. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy: Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-175>
7. Lutsiv M. Z. Dosudove rozsliduvannia zlochyniv proty vstanovlenoho poriadku prokhozhdzhennia viiskovoi sluzhby: osoblyvosti provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2019. Vyp. 58(2). S. 145–150.

O. V. Kuzmenko. Methodology of Investigation of Military Criminal Offenses

The article analyzes the methodology of investigation of criminal offenses under Section XIX of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that in most of the analyzed criminal proceedings the pre-trial investigation does not reach its logical conclusion, and therefore the issue of improving the methodology of investigation of military criminal offenses is relevant. In addition, some forensic methods of investigating criminal offenses are based on their forensic characteristics. It is the investigator's knowledge of such elements as the method of committing and concealing a criminal offense and its trace picture, will allow to put forward the relevant investigative versions, determine the direction of work, as well as outline the range of persons involved.

It is analyzed that the methods of investigation of the analyzed criminal offenses, especially desertion, are significantly influenced by the ways in which the perpetrator resorts to hide from the authorities conducting his search. The author's understanding of the circumstances required to establish at the initial stage of the investigation of military criminal offenses, namely: 1) which military criminal offense was committed, where, when and how; 2) the motive and purpose of committing a military criminal offense; 3) the type and amount of damage caused by a military criminal offense; 4) circumstances that contributed to the commission of a military criminal offense; 5) circumstances that affect the severity of the committed criminal offense, characterize the identity of the suspect (accused), aggravate or mitigate the punishment, which exclude criminal liability or are grounds for closing the criminal proceedings; 6) circumstances that characterize the identity of the suspect (accused).

It is noted that when planning individual investigative (search) actions, the investigator is obliged to provide the most effective conditions for their implementation. And in an investigative situation complicated by martial law or combat situation, it will be advisable to perform certain investigative (search) actions directly in the military unit in which the criminal offense is recorded or the suspect (accused) is on duty. In addition, attention is paid to the problem of conducting investigative actions, in particular, priority interrogations and inspections in such a case, when servicemen who have committed a criminal offense, as part of a separate unit or military unit during training or combat missions committed these offenses, ie at the place of temporary deployment in another region or in general in another region of the country, in particular, and the area of hostilities. It is proposed to give the pre-trial investigation body the authority to temporarily change the place of service of servicemen.

It is outlined that one of the peculiarities of the investigation of military criminal offenses is that during the evidence it is necessary to interrogate the chiefs and their subordinates, seniors and juniors. This imposes on the investigator the duty of strict observance during the investigation of military tact, so as not to damage military discipline in the military unit, unit, not to undermine the authority of the commander and commander.

Keywords: *military criminal offenses, methods of investigation, criminal proceedings, investigative (search) actions, investigative situations.*

Стаття надійшла до редколегії 20 жовтня 2021 року